

TÓTH FERENC

Návay Lajos alkotmányos küzdelmei 1905–1906-ban

Az 1905 júniusában kinevezett Fejérváry-kormány parlamenten kívül álló volt, ezért tevékenysége Kossuth Ferenc szavaival: "alkotmány ellenes és iránta a képviselőház bizalommal nem viseltetik". Az egyesült ellenzék arra hívta föl a nemzet figyelmét, amíg az országgyűlés nem szavazott az adó beszédéről és az újoncozásról, addig tagadják ezt meg.

A Fejérváry-kormány 1905. június 21-én mutatkozott be a képviselőházban. Amikor a kormány tapasztalta a többségnek ellene megnyilvánuló bizalmatlanságát, kieszközölte a ház elnapolását. Mielőtt a ház széjjel oszlott volna, az ellenzék országos határozatot hozott: "A képviselőház az országgyűlésnek királyi leirattal történt elnapolását, mely nyilvánvalólag a nemzeti képviselőalkotmányos jogkörének és egyáltalában a nemzeti akarat törvényes megnyilatkozásának kijátszása végett eszközöltetett ki, alkotmány ellenesnek nyilvánítja. Ebből következőleg alkotmány ellenesnek nyilvánítja a kormány hivatalban maradását és további kormányzását is, mint amely tudatosan ellentétbe helyezkedik a nemzeti akarral... Mindezek alapján a képviselőház kimondja, hogy a kormány nemcsak súlyos alkotmány sértést követett el a Ház elnapolásának kieszközölésével, hanem hogy fennállása és egész kormányzata alkotmány ellenes."¹

A politikai küzdelem főbb szereplői

A Fejérváry-kormány részéről Csanád megye ellen közvetlen a belügyminiszter, *Kristóffy József* vezette a politikai küzdelmet. *Kristóffy* makói születésű volt. Közigazgatási-politikai pályája Csanád megyéből indult: aljegyző, főjegyző, majd 1896-ban a nagylaki kerület szabadelvű programmal országgyűlési képviselővé választotta. Mandátumát Szatmár megyei főispánsággal cserélte föl. H. Szabó Imre újságíró szerint: "Idehaza, szűkebb hazájában mindenkihez kedves és közvetlen volt. Szeretetreméltó és nyájas modoráért szerették, de azért kevesen melegegtek fel vele szemben. Mindig elegáns volt. A legválasztékosabb ruhákban járt. Termete elegáns, mozgása könnyed volt. Ahol megjelent, észre kellett venni és beszélni kellett róla." Ferenc Ferdinándnak bizalmasa, tanácsadója volt. Közlebbi ismerősei borotvaeszünek és simulékonynak tartották. Felesége Horváth Mihály csanádi püspök polgári házasságából született

¹ Idézi Návay Lajos: Csanád megye az 1905–1906-ik évi alkotmányos küzdelemben. Makó, 1906. 8. (Továbbiakban Návay Lajos 1906.)

leánya, Völgyessy Ernesztin volt. A Széll-kormány idején elítélte a nemzetiségekkel szembeni erőszakot, a nemzetiségi törvény őszinte hívének tartották. A politikában bátor és merész, de hiú és ambiciózus személyiség. A Fejérváry-kormányban a legfontosabb szerepet ő játszotta.² Dr. Kiss Pál ügyvéd, a Makói Újság felelős szerkesztője a császári helytartótanács belügyminiszterének nevezte Kristóffy és azt javasolta: "Minden idők emlékeztére és okulására mondja ki Makó város egész közönségét képviselő közgyűlése, hogy fájdalmas megdöbbenéssel látja a mai körülmények között Kristóffy Józsefnek, e város szülöttjének ily haza ellenes cselekvésre való készséges vállalkozását, mert e mostani szereplését szégyenletesnek, kárhozatosnak, ártalmasnak és nemzet ellenesnek tartja. Vele ezek folytán nemcsak minden érzelmi és cselekvési közösséget megtagad, s vele szemben teljes bizalmatlansággal viseltetik, hanem gondolkodását és érzelmeit, működését és törekvéseit felháborodással és megvetéssel ítéli el, őt a haza és a nemzet ellenségének nyilvánítja."³ – Návay Lajos is "érdemei" szerint méltatta Kristóffy belügyminisztert. Magatartása ellentétben áll azzal a szellemmel, amely egykor Kristóffy urat a megye főjegyzőjévé emelte. Kristóffy nem tudta megérteni, hogy miként lehetséges az, hogy az ő egykori barátai, ismerősei fordulnak vele szemben. Már augusztus havában valószínűnek látszott, hogy Csanád vármegye lesz az első, amely a kormány haragját érezni fogja.⁴

Kristóffy belügyminiszternek Csanád megyei helytartója Cseresnyés János lett, akit főispánnak nevezett ki. Cseresnyés mint makói rendőrkapitány durvaságáról, önkényeskedéséről, kíméletlenségéről volt ismert városszerte. A városi levéltárban túlkapásairól egy doboznyi iratanyag van kigyűjtve, ebből egyet ragadunk ki. A makói ipartestület 1887-ben 243 aláírással panaszt nyújtott be ellene a belügyminiszterhez: "Tűrtük e botrányos állapotot a türelem végső határáig, de ma már létérdekünk és a legfőbb fokra felingerelt városi lakosság nyugalma megköveteli, hogy a személyi és vagyon biztonságunk – a törvényesség örve alatt – oly durva s kíméletlen megsértését, minőt a helyi rendőrség f. hó hetedikén Erdei Bálint polgártársunkkal elkövetett, Nagyméltóságodnak köteles tisztelettel bejelentjük és Erdei Bálintban szenvedett közös sérelmeink gyors és erélyes orvoslását és megtorlását követeljük. Erdei Bálint egyike a legszelidebb, legbékésebb és éppen a miatt általánosan becsült és szeretett iparosoknak – ki mellel legyen megjegyezve tíz segéddel gyárilag dolgozik, s így vagyoni állása és adózására nézve is egyike a legtekintélyesebbeknek – Abelles Bernát nevű bérkocsistól egy kocsit vállalt teljes újjáalakítás végett. Erdei a kocsit, mivel neki senki hitelben nem dolgozik, csak azon föltétel mellett hajlandó kiadni, ha a kialakított 39 forint munkadíjat megfizetik. Abelles ahelyett, hogy a kialakított munkadíjat kifizette volna, a rendőrkapitányhoz fordult, hogy ez a kocsit pénz nélkül adassa ki. Ugyan az nap délutánján Abelles kíséretében öt szuronyos puskával fölfegyverzett rendőr jelent meg Erdei lakásán. A fegyveres rendőrök reája rohantak, kezeit s lábait összekötötték, mialatt Abelles a kocsit elvitte. Kegyetlen verés, rugdosások, csípések és lökdöések s hajtépések mellett a csaknem egy kilométerre fekvő városházához cipelték. A makói ipartestület Cseresnyés Jánosnak azonnali fölfüggesztését és az ügy kivizsgálását kérte.⁵

Kristóffy belügyminiszter jól ismerte Cseresnyést, neki pontosan ilyen basáskodó főispánra volt szüksége, hogy egykori megyéjét megrendszabályozza.

² Marosvidék 1928. december 25.

³ Makói Levéltár Polgármesteri Hivatal (Továbbiakban ML PH) 1905. 8863, 8874.

⁴ Návay Lajos 1906. 14.

⁵ ML PH 1887. I. 25, 47. 1897. I. 19.

Csanád megye részéről a lehető legjobb kezekben volt az alkotmányos küzdelem vezetése. A helyzet megkívánta, hogy 48 és 67 összefogjon, minden nézetkülönbség nélkül egyetlen platformról harcolt Justh Gyula és Návay Lajos.

Justh Gyula a 48-as Függetlenségi párt egyik országos vezetője, az országház elnöke, 1884-től – egy ciklust kivéve – Makó országgyűlési képviselője. Ady Endre "egy bomlott korszak bomlasztójának és hőségének, a második Bocskainak nevezte." *Návay Lajos* demokratikus szellemű liberális politikus, mindig a közélet tisztaságát tartva vezéreszméjének, valóban alkalmas volt arra, hogy az alkotmányos küzdelem megyei vezetője legyen. E két nagy politikus mellett inkább szenvedő alanya volt az eseményeknek *Hervay István* alispán és *Farkas József* polgármester.

Közjogi eszközökkel folytatott küzdelem

Hat nap múlva, 1905. június 27-én Csanád megye törvényhatósági bizottsága rendkívüli közgyűlést tartott. Ezen Návay Lajos három pontból álló indítványt terjesztett elő:

"a) ezredéves alkotmányunk sérthetetlensége nevében sürgősen kinyilvánítja, hogy neveztessek ki oly alkotmányos kormány, mely a parlament folytonos és felelőségteljes ellenőrzése alatt állván, alkotmányunk sérthetetlenségét, a maga részéről is teljesen biztosítva látja, hogy:

b) a vármegye hazafias tisztviselőitől egyrészt bizton elvárja, másrészt azonban leghatározottabban meg is kívánja, hogy a parlamenten kívülálló kormány egyetlen rendeletét sem fogják végrehajtani, illetve végrehajtását előmozdítani...

c) a megye bizottsága teljesen belátva és méltányolva a súlyos következményeket, melyek a felsőbb hatalommal való alkotmányhü ellenkezés folytán a tiszt kar létérdekét esetleg fenyegetnék, már most is biztosítja a megye hazafias tisztikarát... hogy tagjai aránylagos hozzájárulásával, de minden tagját egyformán átható áldozatkészséggel a netaláni szükséghez képest tisztviselőit a szenvedett károsodásért telhetően kárpótolni fogja."⁶

A törvényhatósági bizottság tizenkéttagú alkotmányvédő bizottságot hozott létre Návay Lajos elnökletével, melynek tagjai: Vertán Etele, Bíró Albert, Návay Tamás, Lonovics Gyula, Dessewffy Béla, Blaskovits Aladár, Purgly Emil, Prokop Gyula, Urbán Péter, Nagy Károly, Mágori Sámuel, dr. Schaller József voltak. Ezzel Návay Lajos kezébe került Csanád megyének a darabont-kormány elleni alkotmányos küzdelmének vezetése. Az alispán kötelességévé tették, hogy törvénytelennek látszó rendelet végrehajtása előtt az állandó bizottság véleményét kérje ki.

Csanád megye törvényhatósági bizottsága is kimondta, hogy a meg nem szavazott adóknak nemcsak behajtása, de azok elfogadása is tilos. Tilalom alá esik az önkéntes katonai beállásoknál való közreműködés is.

Az alkotmányvédő bizottság első ülésén, 1905. július 5-én utasította az alispánt, hogy körrendeletben szólítsa fel a járási főszolgabírókat és Makó polgármesterét alkotmányos kötelezettségére.

⁶ Csongrád Megyei Levéltár Csanád megye (Továbbiakban CSML CSM) 1905. 365. kgy. 5110. ikt.

Fejérváry Géza miniszterelnök közben kiadta *intő szózatát*, amelyben azt próbálta bizonyítani, hogy kormánya törvényes és alkotmányos.⁷ A kormány intő szózatára a megye válasza egyértelmű: a kormánnyal szemben él az ellenállás mindazon eszközével, amelyek alkotmányunk és törvényeink szellemében a törvényhatóságokat megilletik.

Kristóffy belügyminiszter a közgyűlés határozatát 1905. augusztus 16-án kelt rendeletével megsemmisítette. Ebben az esetben a megyének jogában állt a törvényhozásnál orvoslást keresni, de a belügyminiszter 1905. október 23-án másodszor is megsemmisítette a megye határozatát, és végrehajtásától a vármegyét másodszor is eltiltotta, a vármegye alispánját ezen rendeletének azonnali és feltétlenül végrehajtására utasította. Rendeletének mikénti foganatosításáról nyolc napon belől jelentést kért.

A vármegye alkotmányvédő bizottsága utasította az alispánt és a tisztviselőket, hogy a 365. kgy. számú határozathoz szigorú felelőség terhe mellett feltétlenül ragaszkodjanak. A törvényhatósági bizottság egyhangúan megszavazta az intézkedést.

Návay Lajos az általa vezetett alkotmányvédő bizottság szerveit az egész megyében kiépítette. A községekben egy elnökkel és 6–10 taggal létrehozta a nemzeti bizottságokat. A községi bizottságok kebeléből delegált 2–2 tag alkotta a járási bizottságokat. A járási bizottság kebeléből elnököt választott; a járási bizottságoknak havonta kellett ülésezniük. Javaslatokat el kellett juttatniuk az alkotmányvédő bizottságnak, amely a járási bizottságok 1–1 tagjával kiegészült. Makón kerületi és központi városi bizottságot hozott létre, az utóbbinak egy tagját a megyei központi bizottságba delegálták. "Az alkotmány ellenes kormánnyal szemben – állapította meg Návay Lajos – a küzdelem hatékonyságát semmi sem fokozta annyira, mint azon körülmény, hogy nemcsak a megyei bizottság, hanem a legkisebb község is részt vett az ellenállásban."⁸

Návay Lajos december 13-án a községi bizottságok elnökeihez felhívással fordult: "Szükségtelen hangsúlyoznom, hogy a küzdelemnek csak akkor lehet eredménye, ha mindenki tehetségéhez képest egész részét veszi ki belőle. A legkisebb polgár is nagy érdemeket nyer az által, ha szilárdul ragaszkodik azon elvekhez, melyeket a közélet vezéralakjai már hónapok óta hirdetnek. Viszont egyszerű áruháznak minősíthető minden támogatás, mely a nemzet küzdelme ellen irányul és a törvénytelen kormány bűnös szándékait ezáltal ha még oly csekély mértékben is előmozdítani segíti. E helyi bizottságnak ma nem lehet nagyobb és fontosabb kötelessége annál, mint hogy a község lakóit az ismeretség szerint a bizottság tagjai közt azon céllal szét ossza, hogy minden bizottsági tag a maga szűkebb (kijelölt) körében teljes nyomatékkal hasson oda, hogy a község becsülete azáltal legyen kifejezve, hogy a nemzeti ügynek egyetlen áruháza sem akadjon a községben."⁹

A megye újabb elutasító határozatára a kormány adminisztratív intézkedéssel válaszolt, 1905 december 1-vel beszüntette a megyének nyújtott állami dotációt. Ez a vármegye fizetésképtelenségét idézte elő, ami a tisztviselők anyagi károsodását célozta. Erre a megye törvényhatósági bizottsága kénytelen volt a tisztviselők illetményének folyósítását december elsejével fölfüggeszteni. Ugyanakkor Návay Lajos biztatására a tisztviselők egy 1896. évi törvénycikkre hivatkozva a közigazgatási bizottsághoz fordultak, hogy a belügyminiszter rendelkezését helyezze hatályon kívül. A

⁷ Idézi Návay László 1906. 20–22.

⁸ I. m. 41–44.

⁹ Uo.

közigazgatási bizottság érdemleges határozat hozatala késett, csak az áprilisi politikai változás után született meg.

A kormány másik drasztikus intézkedése Cseresnyés János főispáni kinevezése volt. A megyei törvényhatósági bizottság 1905. november 28-án úgy határozott: "A törvénytelen kormány által kinevezendő és ezen kormány szolgálatában álló főispánt ilyenek elismerni nem fogja, vele nemcsak a hivatali érintkezést tagadja meg, hanem elvárja a megye hazafias közönségétől azt is, hogy társadalmilag kiközösíteni fogja azon egyént, aki ezen gyászos szereplésre vállalkoznék. A vármegye tisztviselői karától pedig különösen elvárja a bizottság, hogy szigorúan alkalmazkodva a vármegye intenciójához, a kormány végrehajtó közegével minden hivatalos és magán érintkezést megtagad."¹⁰ A bizottság azt is kimondta, hogy a kinevezett főispánt a végrehajtó hatalom törvényes eszközeinek nem ismeri el, beiktatását megtagadja, annak részvételétől a tisztviselőket eltiltotta, és az alispánt pedig utasította, hogy a közgyűlési terem ajtaját pecsételtesse le és a termet vegye a megye őrizete alá. Hervay alispán még aznap tisztiszéket tartott, amelyen kiderült, hogy a további ellenállás során öt tisztviselőre nem lehet számítani.

A kinevezett új főispán utasította az alispánt, hogy december 16-ra hívja egybe a megye bizottságát, továbbá a főispáni pecsét és lakás átadására. A törvényhatósági bizottság december 14-i rendkívüli közgyűlésén kimondta, hogy Cseresnyés János főispánná történt kinevezését nem veszi tudomásul, mert az felelőtlen miniszteri ellenjegyzéssel történt és nem alkotmányos formában.

Cseresnyés főispán december 15-én Winkler királyi ügyész kíséretében ostrommal bevette a vármegye házát, a lepecsételt ajtókat föltépték, elfoglalták a termeket és tíz órai kezdettel a rendkívüli közgyűlést megtartotta. Ezen hat tisztviselő (Farkas László megyei árvaszéki elnök, Barna Sándor megyei árvaszéki elnök, Földessy János megyei árvaszéki elnök, Farkas Mór központi főszolgabíró, Horváth János megyei levéltárnok, Mikes Gyula műszaki tanácsos, az államépítészeti hivatal főnöke) és kilenc törvényhatósági bizottsági tag (Major György, Kardos Sámuel, Siklován Arkádia, Siklován György, Petrovics Aurél, Boor Lajos, Veszelszky Pál, Rosucz Pál, Prokupás Demeter, Nesztor Romulusz, Sztrpka János) vett részt. Az új főispán letette az esküt.

Cseresnyés János főispán rémuralma

A főispán sutba dobta a megyei önkormányzati élet utolsó garanciáit is. Utasította az alispánt, hogy a katonai szolgálatra önként jelentkezők belépéséhez szükséges hatósági közreműködést teljesítse; a katonai hatóságok által küldött behívójegyek kézbesítését fogantossza és a községek elöljárói az önként felajánlott adókat szolgáltatassák be. Mind erről két napon belül jelentést kér. Amennyiben a kívánt jelentés a kitűzött határidőn belül nem érkeznek be, ezt a körülményt úgy tekinti, mintha utasításának végrehajtását megtagadta volna.

Rendkívüli hatalmánál fogva december 27-én az alispánt elmozdította állásából, illetményét 1906. január 1-el beszüntette és felszólította alispáni lakásának három napon belüli elhagyására. Farkas László, a helyettesítéssel megbízott alispán december 29-én hivatalának átadására szólította föl Hervay alispánt. Ezt Hervay teljes higgadtsággal megtagadta. Csak a fegyveres erőszak előtt hajolt meg, a csendőrök szuronyai között

¹⁰ i. m. 55.

vonult ki hivatali szobájából. Makó városa a legnagyobb tisztelettel kísérte a hivatalától megfosztott alispánt, tiszteletére fáklyás felvonulást rendeztek. A városi képviselőtestület pedig soron következő ülésén Makó díszpolgárává választotta.

Hervay alispán január 4-re rendkívüli közgyűlést hívott egybe. A bizottság tagjai a Nemzeti Szállóban, a Függetlenségi Kör helyiségeiben gyülekeztek, ahol kimondták, hogy Hervay Istvánt mindaddig alispánjuknak tekintik, míg a vármegye közönségének bizalmát élvezzi. Justh Gyula kiadta a jelszót:

– Most pedig gyérünk a megyeházára, a közgyűlésre. – Elöl ment Justh Gyula, Návay Lajos, Hervay István és Blaskovich Aladár. Az odaérkezőknek Verbó hadnagy kiterjesztett karokkal állta útját ezen szavakkal:

– Kérem, nekem utasításom van, hogy a törvényhatósági bizottság tagjait ne bocsássam be. – Justh Gyula messzeható hangon jelentette ki:

– Kérem, én a magyar országgyűlés képviselőházának elnöke s Csanád megye törvényhatóságának bizottsági tagja vagyok. Ki adta ki ezt az utasítást? – Verbó hadnagy: Cseresnyés főispán. Ebben a pillanatban óriási erővel tört ki az abcugolás:

– Le vele! Gazember! Hazaáruló! Hóhér! Kristóffy huszár!

Az óriási zajban Justh Gyula kijelentette:

– Cseresnyés nevű főispánt nem ismerünk.

Hervay István pedig a törvény nevében követelte a bizottsági tagok bebocsátását.

– Sajnálom, nem tehetem! – jelentette ki a hadnagy.

– Én pedig megállapítom – mondotta Hervay –, hogy erőszakkal akadályozták meg a gyűlés megtartását, s bűnvádi feljelentést teszünk.¹¹

Ezen előzmények után a városházán tartották meg a közgyűlést. A törvényhatósági bizottság kinyilvánította, hogy Hervay Istvánt az elmozdítás ellenére alispánjának tekinti, a vármegyei tisztviselőknek megtiltották, hogy a helyettesítéssel megbízott Farkas László árvaszéki elnök rendelkezéseit végrehajtsák. Megvetésüket fejezték ki azon tisztviselők iránt, akik Cseresnyésnek behódoltak. Justh Gyula indítványára a törvényhatósági bizottság utasította a főügyeszt, hogy a vármegyei székhelyen csendőrökkel történt megszállásáért, amellyel lehetetlenné tették a közgyűlésnek a megyei székhelyen tanácsstermében való megtartását, a bűnvádi eljárást indítsa meg. Návay Lajos indítványára pedig elhatározták, hogy Farkas László árvaszéki elnököt és Barna Sándor árvaszéki ülnököt azon eljárásukért, hogy Hervay István alispánt hivatali helyiségéből karhatalommal eltávolították, fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat alá vonja és őket állásukból felfüggeszti.¹²

Az alkotmányvédő bizottság nevében Návay Lajos indítványozta, hogy a tisztviselők kártalanítására hozzanak létre alapot¹³ és jelöljenek meg egy bizalmi férfiút, aki a kártalanítást intézi. A bizalmi férfiú Návay Tamás lett; ha tartósan akadályoztatva lenne, a tisztség Návay Lajosra, ennek tartós akadályoztatása esetén Blaskovich Aladárra, ennek tartós akadályoztatása esetén Purgly Emilre száll. Annak megítélésében, hogy az illető tisztviselő a nemzeti ellenállás miatt lett-e fölfüggesztve, bizottság dönt. Tagjai: Justh Gyula, Lonovics Gyula, Bíró Albert, dr. Dózsa Sámuel, Glatz Antal, Urbán Péter, Krausz A. H. A bizottsági tagok kereken 25.000 koronát ajánlottak föl, ehhez jött Justh Gyula 10.000 koronás ajánlata és a községek pótadójából befolyt 20.000 koronát kitevő befizetés.

¹¹ Makói Újság 1906. január 5.

¹² CSML CSM közgyűlési jegyzőkönyv 1906. I.

¹³ Makói Újság 1906. január 21.

Az alispán elmozdítása után Makó város polgármestere következett. Farkas József polgármester január 19-én kapta meg Cseresnyés főispán ultimátumát, noha alkotmányos időben a főispán nem rendelkezhet rendezett tanácsú városok polgármestereivel. Cseresnyés szemében kinevezése óta szálka volt Farkas József polgármester, ugyanis 1905. december 12-én a képviselőtestület nevében az alábbi szövegezésű plakátot tette közzé: "Figyelmeztetem Makó város hazafias közönségét, hogy a kivezényelt katonaság részére lakást vagy ellátást ne szolgáltatasson ki. Figyelmeztetnek továbbá a kereskedők, italmérők, vendéglősök, mészárosok, iparosok, hogy a kivezényelt karhatalom részére ételt, vagy italneműeket, vagy akárminemű szükségletet még pénzért se szolgáltatassanak ki."¹⁴

Farkas József polgármester 1905. december 31-én levélben tagadta meg a főispán utasításainak végrehajtását: "Én, Makó város polgármestere főispán urat Csanád vármegye törvényes főispánjának el nem ismerem, és minden ezen vélt minőségében kiadott rendeletét vagy intézkedését eleve is törvénybe ütközőnek tartom... Mint Makó rendezett tanácsú város polgármestere a várost érdeklő minden hivatalos rendeletét Csanád vármegye alispánja útján kaphatok meg, és minthogy megyei tisztviselő nem vagyok, velem közvetlenül rendelkezni jogosítva nincsen... Ez alapon tehát főispán úrnak hatáskör hiányában hozzám intézett rendeleteit és számos felhívásait elsősorban a leghatározottabban visszautasítom."

Cseresnyés január 20-án mozdította el a polgármestert hivatalából, aki kimondottan hazafias magatartásának áldozata. A városi képviselőtestület a főispán rendeletét semmisnek tartotta, s az ellen a közigazgatási bírósághoz panaszt adott be.

A főispán tovább folytatta tisztogató akcióit. Január 23-án elmozdította hivatalából dr. Dózsa Sámuel tisztí főügyészt, Tóth József főjegyzőt, Tarnay Ivor első aljegyzőt.

Először Tarnay Ivor szobájába lépett be Farkas László kirendelt alispán és kísérete:

- Eljöttünk a hivatalt átvenni – mondotta. Tarnay erre megjegyezte:
- Nem ismerek se Cseresnyés nevű főispánt, se Farkas alispánt. – azzal leült és végezte dolgát. Farkas László odaszólt a díjnoknak:
- Boros úr, hívja be a csendőröket! – néhány pillanat múlva megjelent Raáb Antal csendőrhadnagy, a nyomában hat csendőr.
- Felkérem Tarnay Ivor urat – szólalt meg a hadnagy –, szíveskedjék a hivatalát elhagyni, mert kénytelen leszek karhatalmat venni igénybe. Erre határozott utasításom van. – Tarnay ekkor felállott íróasztalától, vette felsőkabátját, kalapját és szó nélkül távozott.¹⁵

A megye parlamentjének február 5-i ülésére rendkívül feszült légkörben került sor. Előző este nagy számú csendőrség szállta meg Makó utcáit. Cseresnyés János a főispáni ebédlőben elhelyezett csendőr különítmény védelme alatt lépett be a tanácskozó terembe. A gyűlés alatt valaki a főispáni szoba ajtaját föltárta, a jelenlévők szeme elé tárult a szuronyt szegező csendőrök sokasága.

Cseresnyés főispán vezette le az ülést. Az első napirendi pontot az állandó választmány határozati javaslatát Návay Lajos olvasta föl: a törvényhatósági bizottság mondja ki, hogy a törvényes rend helyreállításáig a bizottság érdemleges tárgyalásba

¹⁴ Makói Újság 1906. január 20, 21, 24.

¹⁵ Makói Újság 1906. január 25.

nem bocsátkozik. Javaslatát 83 szótöbbséggel 20 ellenében elfogadták. Az ülés folyamán a főispán még tíz napirendi javaslatot terjesztett elő, minden esetben Návay Lajos indítványozta, hogy ezen ügyet ez idő szerint nem kívánja a bizottság tárgyalni. Szótöbbségük minden esetben 83:20 arányú volt.¹⁶ A közigazgatási bizottság 7 tagja írásban jelentette be, hogy a megye kipróbált tisztikarának erőszakos elmozdításával egy olyan új tisztikar látja el a hatósági teendőket, amellyel a felelőséget nem vélik megosztani.

A közgyűlés berekesztése után a távozó bizottsági tagokat az utcán a nép hazafias dalokat énekelve hangos éljenzéssel fogadta. Erre Jakab csendőrszázados ostromot rendelt el, amit Návay Lajos így írt le: "Egy pillanat alatt a lovasított csendőrök rohamát a gyalog csendőrök szuronyos támadása egészítette ki. A meglepett nép futásban kereste volna menekvését, de az üldözők nem elégedtek meg a megyeház előtti tér megtisztításával, hanem utasításukhoz képest a hazafias polgárok megfenyítésére törekedtek. A menekülő nép elé lovas csendőrök száguldottak, úgy hogy a szuronyok által hajtott nép most már lovasokkal szemben találta magát, és így alkalmat nyílt a csendőr kardoknak Cseresy és Jakab parancsainak nyomatékosan érvényt szerezni. Néhány súlyosabb és könnyebb sérülés volt az ostromnak eredménye, és a főispáni lakosztályban egybegyűltek tényleg gyönyörködhetnek a csendőrség erélyes munkájában. A rohamok a város különböző pontjain késő délutáni órákig gyakran megismétlődtek..."¹⁷ Az eseményt a korabeli lap így örökítette meg: "Prüszkölő paripákon vad kegyetlenséggel rohantak rá az ártatlan népre. Tapodták és kaszabolták, ki eléjük került. Nem kellett semmit csinálnod, csak békésen állottál vagy lépkedtél tova, mégis azon vetted észre, hogy bordáidat nehéz lovak patái horpasztják ketté, s fejed brutális csendőr kard hasogatja."¹⁸

Március 15-én az egész város zászló díszben ünnepelt. Nemcsak a középületeken, templomokon, iskolákon lengett a nemzetiszínű lobogó, de sok magánházon is. Kivételt csak a megyeház és a pénzügyigazgatóság épülete képezett. A kaszinó tagjai zártkörű lakomára gyűltek össze a Nemzeti Szállóban, ahol március idusára Návay Lajos emlékezett. "Kik kérkedve szerettek hivatkozni a 48-i események nagy vívmányaira – mondotta –, azok ma e vívmányok árulóivá lettek." Ez a beszéd ürügyül szolgált a kaszinó elleni támadásra. Barna Sándor és 18 társa a belügyminiszterhez feljelentéssel élt, és kérte a kaszinó feloszlatását és bezárását. Kristóffy nem késlekedett, március 28-án a kaszinó működését felfüggesztette és a vezetőség ellen vizsgálatot rendelt el.

A darabont kormány alatt kibontakozott nemzeti ellenállás hozta létre a *Tulipánkert szövetség* nevű társadalmi mozgalmat. Jelvényük a tulipán volt. A jelvények árából az ellenállás anyagi bázisát próbálták megteremteni. A makói alakuló ülésen Návay Lajos tartott ünnepi beszédet. "A nemzetek történetében – hangsúlyozta – a megpróbáltatások súlyos ideje legtöbb esetben a nemzet újjászületésének volt előkészítője. Csak a gyenge ... nemzet eshet áldozatul a sors viszontagságainak, csak egy gyenge nemzet adhatja fel jogait, és ezek közül legfőbbikét: jogot a szabadsághoz, a függetlenséghez. A tulipánkert mozgalomnak Makón egyetlen emléke van: a Tulipán utca elnevezés, mely 1906-ban keletkezett. A Fejérváry- kormány bukása után a

¹⁶ CSML CSM 1906. február 5-i közgyűlési jegyzőkönyv.

¹⁷ Návay Lajos 1906. 88.

¹⁸ Makói Újság 1906. február 5.

Tulipánkert szövetség elvesztette jelentőségét, 1907-ben beleolvadt az Országos Háziipari Szövetségbe.

Az alkotmányos rend helyreállítása

1906. április 7-én megalakult a Wekerle-kormány. Andrassy Gyula belügyminiszter még aznap kinevezte Návay Tamást Csanád vármegye főispánjává és visszahelyezte állásába Hervay István alispánt. A belügyminiszter intézkedésére a régi tisztviselők elfoglalhatták állásukat. Dedinszky főjegyző vonakodott távozni. Farkas László megbízott alispán átadta a pecsétet, a kulcsokat és felszólította volt tisztikarát a távozásra. Erre Dedinszky annyit mondott: "Farkas Lászlót elismerem törvényes alispánnak, így az ő intézkedéseinek engedelmeskedem." A városházán is helyreállt a törvényes rend, Farkas József polgármester elfoglalta hivatalát.

Makó város közönsége húsvét másnapján áldozott a szabadság visszajövetele felett érzett örömeinek. Zászlódíszbe öltözött a város, este zenés fáklyás menet járta be az utcákat. Justh Gyulát tízezres tömeg fogadta a vasútállomáson. Cseresnyés János szabadságot vett ki, de arra még talált módot, hogy rendszerének kiszolgálóit megjutalmazza, átadta nekik a Júdás-pénzt. Az ide vezényelt csendőrség elhagyta a várost. A kollaboráns tisztviselők szintén távoztak, Budapestre költöztek. A Makói Újságban *Darabontok, jó éjszakát* címmel jelent meg a vezércikk, amelyben a felelős szerkesztő annak adott hangot: "Szomorú való, hogy az ország egyetlen vármegyéjében se garázdálkodott ennyire az önkény, mint éppen minálunk."

Návay Tamás főispán székfoglaló beszédében hitet tett a törvényesség betartása mellett: "Ünnepélyes ígéretet teszem megyénk közönségének, hogy első perctől fogva azon egy célt tűzöm ki magam elé, hogy az ellenőrzésem alatt álló közigazgatásban állandóan megvalósítva lássam azon minden igazán jó közigazgatás fő kellékét, hogy ugyanis minden ügy elintézésénél csakis a fennálló törvények és rendelkezések szigorú betartása szolgáljon irányadóul és egyszer s mindenkorra ki legyen küszöbölve a közigazgatás köréből a személyes, politikai vagy bármi más irányú mellékletekintetek érvényesülése. Tudom én azt is és tudja mindenki, hogy a főispáni állás politikai feladatokkal is jár, azonban ténykedésem ezen részét állandóan és szigorúan el fogom választani közigazgatási teendőimtől ..." ¹⁹

Ugyanezen a közgyűlésen Návay Lajos visszatekintett az alkotmányos küzdelemre, amelyből "Csanád vármegyére az oroszlátrész jutott, alig volt törvényhatóság, mely annyira érezte volna az abszolutizmus romboló hatását." Hálátelt szívvel emlékezett meg a megye tisztikaráról. "Soha tisztikar érdemesebbé nem tette magát bizalomra. Kiállotta a tűzpróbát. Hú maradt esküjéhez, megfelelt a törvényhatóság parancsának, s ők maguk megelégedéssel láthatják, hogy magatartásukért az egész nemzet tiszteli őket." Az abszolutizmust kiszolgáló tisztviselőkkel szemben "engem nem vezérel a bosszú, azonban azt hiszem, hogy köztünk s ezek az alakok között örökre szétszakadt a kapcsolat, mert azok, akik kezet emeltek az alkotmány szentsége s a törvényhatóság autonómiája ellen, elveszítették a jogot, hogy az alkotmányosság tiszta zászlaja köré csoportosulhassanak." ²⁰

¹⁹ CSML CSM 1906. k.gy. 132.

²⁰ CSML CSM 1906. k.gy. 120.

A darabont-kormány pünkösdi királyságának kárvallottjai lettek a szociáldemokraták is, akik az általános választójog reményében szövetségesi lettek Kristóffy József politikájának ???

Náray Lajos nem elégedett meg helyileg a tapasztalatok levonásával, a lefolyt küzdelem megszívlelendő tanulságairól két terjedelmes fölratot intézett a képviselőházhoz, melyekben a közsabadságot fenyegető veszélyekre alkotmányos biztosítékok kiépítését szorgalmazta.

Fölhívta a figyelmet, hogy a megyék látszat-önkormányzattal rendelkeznek, mégis a bennük lévő intézményes erőnél fogva képesek voltak alkotmányvédő hivatásukat teljesíteni. Fölszínre került a törvényhatóságok működési módját, jogkörét és kötelességét tartalmazó törvény hiányossága. "A lefolyt alkotmányválságban az abszolút kormány egyik fő ereje azon királyi jog gyakorlásában rejlett, hogy a parlament folytonosan elnapoltatott, s így meggátoltatott abban, hogy akár nyíltan bizalmatlanságot szavazva azt lemondásra kényszerítse, akár hogy törvénytelen tényeiért azt felelőségre vonhassa." A törvényhatóság a kormány és közte fölmerült vitás kérdésben a képviselőházhoz fordult orvoslásért, de a parlament elnapolásával a törvényhatóságok a kormány kényének ki voltak szolgáltatva. Az abszolutisztikus kormány a törvény hézagot a maga javára használta ki. Javasolta, hogy az inparlamentáris kormánnyal szemben a törvény a törvényhatóság akaratát tegye hatályossá.

Arra is fölhívta a figyelmet, hogy a törvény 64 §-a alapján a szabálytalanul beiktatott főispán szabadon rendelkezhet a tisztviselőkkel, megfoszthatja állásuktól, noha vétkük mindössze annyi volt, hogy engedelmesskedtek fölöttes hatóságuknak, a törvényhatóság akaratának. Indítványozta ezen törvényszakasz törlését.²¹

A nemzeti ellenállás a 63 megyéből 15-ben bontakozott ki, köztük leghevesebben Pest, Bars, Zemplén, Szatmár, Ung megyében. Náray Lajosnak köszönhetően Csanád vármegyében alkotmányos keretek között folyt a küzdelem, szélsőséges mozgalmaktól távol tartotta megyénket. Sohasem ragadtatta el magát, mindig elvi síkon és szilárd erkölcsi normák szerint hadakozott. Országosan is fölfigyeltek személyére, az újonnan összehívó országgyűlés elnöke továbbra is Justh Gyula lett, az alelnök pedig Náray Lajos.

1906. április 28-án alkotmányos közgyűlésen az alkotmányozó bizottság munkájáról megállapították, hogy "ébre tartotta a közszellemet, s a durva önkény törvénytörő parancsai között is állandóan fenntartotta a hitet az alkotmányt fenyegető veszélyek közeli elmúlásában. A jog és törvénytisztelet korlátai között meg tudta tartani a vármegye közönségét, még ama nehéz napokban is, midőn az elkeseredés és kétségbeesés jogos tápot adhatott a törvényes hatalom elleni tényleges ellenszegülésnek."²²

Csanád megyében 1905–1906-ban folyó politikai küzdelem is jól mutatta, hogy a makói vármegyházára már Náray Lajos és Justh Gyula idején fölszállott a páva. Náray Lajos tevékenységét mindig a legmélyebb humanizmus, a feddhetetlen politikai erkölcs és nemzeti függetlenségünk magasztos eszméje hatotta át.

²¹ Náray Lajos 1906. 106–112.

²² Náray Lajos 1906. 104.

FERENC TÓTH

VERFASSUNGSKÄMPFE VON LAJOS NÁVAY
IM ZEITRAUM 1905–1906

(Zusammenfassung)

Die am 21. Juni 1905 von Baron Géza von Fehérváry zusammengerufene Regierung war ausserparlamentair, deshalb erhob sich dagegen in 15 aus 63 Komitaten des Landes ein Gegenstand. Der Leiter des Kampfes des Komitats Csanád war Ludwig von Návay (1870–1919), der die Sauberkeit des öffentlichen Lebens für seine Grundidee hielt.

Das Parlament des Komitates rief für die Vertheidigung der Fersassung ein von 12 Mitgliedern bestehendes Komitee zustande, dessen Vorsitrende Ludwig von Návay weude, der in den Gemeinden nationale Ortskomitees mit einem Präsidenten und 6 Mitgliedern gestaltete, die je nach Siedlungen 2 Mitglieder in das Beziskomitee delegierten. Er brachte witerhin noch ein Bezirks- und Zentralkomitee in der Stadt Makó zustande.

Der Innenminister hatte einen neuen Obergespan ernannt, der das Komitätshaus mit Gewalt eingenommen halte und sein Amt so antrat. Der Vizegespan, der Bürgermeister und die Beamten haben auch Gegenstand geleistet, er entfernte sie mit Hilfe der Gendarmerie. Dem Kampf schloss zich auch die Kossuth-Partei, welche die revolutionäre Ideen vertrat und das Lager der Politiker, die sich 1867 mit dem Österreichern versöhnt hatten, an.

Ludwig von Návay schloss davon nicht nur die entsperchende Konklusion ab, er reichte sogar eine umfangreiche Anschrift, in dem er den von der Staats Verfassung angemessene Sicherungen fordert.

Die Ereignisse erfolgten eine Aufmerksamkeit im ganzen Lande, der Präsident das Parlaments blieb auch für weiterhin Julius Justh, der Abgeordnete der Stadt Makó, der Vizepräsident Ludwig von Návay.